

Szemle

Urbán Bálint¹

ELFELEJTETT KANNIBALIZMUS.

A BRAZIL IRODALOM ÉS A VILÁGIRODALOM VISZONYÁRÓL

Eduardo F. Coutinho (szerk.). *Brazilian Literature as World Literature.*

New York–London: Bloomsbury Publishing, 2018, 376 lap –

A világirodalom planetáris rendszerében az utóbbi évtizedekben mintha egyre nagyobb jelentőségre tennének szert a portugál nyelvű irodalmak. Ezt bizonyítja többek között José Saramago 1998-as Nobel-díja, valamint az a '90-es évek derekán több oldalról megfogalmazott, és talán kicsit merész prófécia is, melynek értelmében az afrikai portugál nyelvű irodalmak ugyanolyan nagy erejű gravitációs mezőként emelkednek majd ki a világirodalmi körforgás dinamikájából, mint anno a latin-amerikai mágikus realizmus, és a 21. századi világirodalom meghatározó új trendjévé válnak majd. Az, hogy a portugál nyelvű irodalmak képeznek jelenleg a világirodalmi köztársaság meghatározó nóvumát és diskurzusát erőteljes túlzás, mindazonáltal tagadhatatlan tény, hogy a luzofón irodalmak világirodalmi beágyazottsága, elismertsége és jelentősége egyre növekszik, elég ha a már említett José Saramago mellett olyan nemzetközileg elismert kortárs szerzőkre gondolunk, mint a szintén portugál António Lobo Antunes és Gonçalo M. Tavares, az angolai José Eduardo Agualusa, a mozambiki Mia Couto, a brazil Milton Hatoum és Luiz Ruffato, vagy ha felidézzük, hogy a 2013-as Frankfurter Könyvvásár díszvendége Brazília volt (melyet egyébiránt a szervezők az alábbi mondattal promotáltak: „a trópusi ország legújabb exportcikke – az irodalom”).

A portugál nyelvű irodalmak olyan autonóm rendszert alkotnak a világirodalom globális rendszerén belül, mely kontinenseken átívelve több, meglehetősen heterogén kulturális, gazdasági és geopolitikai szférát köt össze. A közel 250 milliós nyelvi közösség az egykori, kiterjedt gyarmatbirodalom különböző, egymástól olykor kifejezetten távol eső territóriumai között oszlik meg. A nyelv területi szóródása értelemszerűen az irodalmi termelés földrajzi divergenciáját és diszkurzív heterogenitását eredményezi. A luzofón irodalmak rendszerébe a portugál irodalmon kívül – mely nemcsak a földrajzilag Európához tartozó Portugália, hanem az országnak szerves részét képező szigetcsoportok, Madeira és az Azori-szigetek irodalmát is jelöli – elsősorban Brazília, Angola, Mozambik és a Zöld-foki-szigetek irodalma tartozik bele. Komoly irodalmi termelésről tehát a kontinentális Portugália mellett,

¹ A szerző az ELTE BTK Portugál Nyelvi és Irodalmi Tanszékének oktatója.

Latin-Amerika és az afrikai térség említett országaiban beszélhetünk. Az olyan luzofón nyelvi közösséghez tartozó további országok, mint São Tomé és Príncipe, Bissau Guínea, illetve az ázsiai régióban található Kelet-Timor hozzájárulása a portugál nyelvű irodalmakhoz jóval mérsékeltebb. Bár jelennek meg portugál nyelvű könyvek és publikációk ezen nyugat-afrikai és ázsiai országok szerzőitől, komolyabb irodalmi hagyományokkal és jól strukturált irodalmi mezővel nem számolhatunk, mindazonáltal ezeken a modernitás narratíváját nagyobb nehézségekkel asszimiláló területeken komoly kulturális jelentősége van a helyi episztemológiákból táplálkozó orális irodalomnak. Részben ugyanez érvényes azokra az egykori gyarmati régiókra, nevezetesen Makaóra és Goára, melyek hivatalosan nem képezik részét a Portugál Nyelvű Országok Közösségének, bár a néphagyományok felhajtóerejével a jelenleg Indiához, illetve Kínához tartozó régiók esetében már nem számolhatunk.

Világirodalmi szempontból tehát a portugál nyelvű irodalmak példaértékű földrajzi és kulturális diverzitást mutatnak, mely talán csak az anglofón és a frankofón irodalmakkal mérhető össze. Más szempontból viszont a luzofón irodalom tulajdonképpen nem más, mint a periféria perifériája, egy a központi európai kánon perspektívájából periférikus irodalmi hagyomány – a portugál – perifériája, így jól illeszkedik a posztmodern paradigma kulturális logikájába, mely fokozott érzékenységgel fordul az excentrikus, a marginális, a periférikus, a kisebbségi és az elnyomott diskurzusok irányába.

A brazil irodalomnak, a világirodalmi rendszerbe ily módon beágyazott portugál nyelvű irodalmak között, több szempontból kiemelkedő szerep jut. Egyfelől Brazília a legnagyobb portugál nyelvű ország, ami értelemszerűen azt vonja maga után, hogy az irodalmi termelés számszerűsítve itt a legkiterjedtebb. Másfelől viszont a luzofón országok sorából minden kétséget kizáróan Braziliának a legerőteljesebb a kulturális reprezentáltsága globális szinten, köszönhetően az olyan, nagy népszerűségnek örvendő kulturális formáknak és toposzoknak, mint a szamba, a karnevál, a bossa nova, a capoeira, a telenovellák, Rio de Janeiro mitikus strandjai (Copacabana, Ipanema) vagy éppen a favellák világára épült erőszakipar. Az utóbbi két évtizedben a brazil kultúra egyre intenzívebb globális beágyazódásához az ország körül keringő, sokszor kifejezetten ellentmondásos fantáziák és mítoszok mellett nagyban hozzájárult a gazdasági fellendülés, mely Braziliát Oroszország, Kína és India mellett a 21. század legdinamikusabb fejlődő gazdasági hatalmává avatta (BRIC), valamint az olyan kiemelt jelentőségű sportesemények, mint a 2014-es labdarúgó-világbajnokság és a 2016-os riói olimpia. Az általános kulturális érdeklődéssel párhuzamosan a nemzetközi akadémiai érdeklődés is fokozódott Brazília irányába. A nagy hagyományú Latin-Amerika tanszékek mellett számos amerikai és európai egyetemen egyre nagyobb teret nyer a brazil kultúra különböző aspektusait (irodalom, történelem, társadalom, antropológia, vallástörténet, gazdaság, művészetek) vizsgáló Brazilian Studies.

Ha a periféria perifériájaként a luzofón irodalmak jól illeszkednek a posztmodern tudat szerkezetéhez, ugyanez hatványozottan igaz a brazil kultúrára is, hiszen Brazília a tulajdonképpeni hibrid nemzet, mely több különböző hagyomány, kulturális diskurzus, hitvilág, episztemológia és antropológiai struktúra elkeveredéséből született meg. Ahogy arra számos kutató, többek között Gilberto Freyre, Edward Said, Paul Gilroy és Perry Anderson is felhívta a figyelmet, a portugál gyarmatosítás struktúrája lényegileg különbözött az angolszász és a francia kolonizációs modellektől. Míg ez utóbbiak a szegregációra törekedtek és elutasították a keveredést az őslakossággal, addig a portugál kolonizáció egy olyan sajátos gyarmatosítási gépezetet működtetett, melyben a gyarmatosító mind antropológiailag, mind kulturálisan párbeszédbe lépett és elkeveredett a gyarmatosított indián populációval és az Afrikából behurcolt rabszolgatömegekkel. Ahhoz, hogy Brazília minden ízében hibrid nemzetként tudjon kiemelkedni, hozzájárultak még a bevándorlási hullámok, melyek a 19. század végétől olyan további hagyományokkal gazdagították a luzofón gyarmatosítás dialogikus ideológiájából megszületett kultúrát, mint az olasz, a közel-keleti, a közép-kelet-európai és a japán. A brazil irodalom értelmezése mindennek fényében elválaszthatatlan e sajátosan hibrid kultúrának az alakulástörténetétől. A Bloomsbury Publishing *Brazilian Literature as World Literature (Brazil irodalom mint világirodalom)* című tanulmánykötete pedig bizonyos szempontból pont ilyen irányú értelmezésre tesz kísérletet. A könyv az angolszász kiadó 2014-ben indított világirodalmi sorozatába illeszkedik, melynek célja a világirodalom és egyes nemzeti irodalmak (mint a német, a dán, az amerikai és a román), szerzők (Roberto Bolaño), műfajok (detektívregény) vagy tendenciák (szürrealizmus) összetett viszonyrendszerének értő és kritikai feltérképezése. A nagyívű vállalkozás értelemszerűen a világirodalom koncepciója körül tapasztalható komoly elméleti izzás és vita logikájába tagozódik bele.

Ahogy arra a kötet szerkesztője, Eduardo F. Coutinho is utal a könyv alapvetéseit és irányait megfogalmazó előszóban, a brazil irodalmat a kezdetektől fogva a nagy európai irodalmakkal – azaz a hagyományos értelemben vett világirodalommal – és az anyaország irodalmával való viszony kérdése dinamizálja (1). A brazil irodalom története tulajdonképpen elgondolható és olvasható egyfajta emancipációs narratívaként is, melynek során az Európa méretű latin-amerikai nemzet függetlenedik a kívülről importált modellektől, kódoktól, diskurzusoktól és kialakítja önálló identitással rendelkező, sajátos irodalmi terét. Az európai irodalmaktól való függetlenedés azonban korántsem jelent radikális elszakadást vagy elzárkózást, sokkal inkább a viszonyrendszer lényegi megváltozását, melynek értelmében a periférikus brazil irodalom és a hagyományosan centrálisnak értett európai irodalmak kapcsolata többé már nem hierarchikus alá- és fölérendeltségi struktúrában tétéleződik, hanem termékeny párbeszédként. A brazil irodalom emancipációja és saját identitásának kialakulása hosszú folyamat, mely a barokkal indul meg, a romantikában válik a nemzettudat központi kérdésévé, de majd csak a *Modernismo* forradalmával teljesebben be a 20. század első felében.

A kötet tulajdonképpen ezt a folyamatot követi végig a nemzeti irodalom és az importált irodalmi formák szövevényes kapcsolatrendszerének perspektívájából. A tizennégy fejezet kronologikus rendben haladva megy végig a brazil irodalom történetének nagy csomópontjain, a nemzeti irodalom és az európai irodalmak dinamikájában meghatározónak tartott szerzőkön, szövegeken és áramlatokon a 16. századtól kezdve egészen a kortárs tendenciákig. A könyv így olvasható akár vázlatos irodalomtörténetként is, mely a történeti ív felrajzolása mellett kiemel bizonyos, a már emlegetett világirodalmi dinamika szempontjából meghatározó szerzőket és korpuszokat, de nem törekszik a teljességre.

Az európai hagyományoktól elválaszthatatlan brazil irodalom értelmezése és történeti narratívába szervezése azonban több problémát is felvet. Coutinho előszava mellett számos tanulmány kitér erre az összetett problémacsoportra (21, 42), melynek magjában ismételtlen csak a kívülről érkező irodalmi formák és a saját identitás kérdése vibrál. Az első komolyabb problémát az irodalmi termelés kezdőpontjának kijelölése jelenti. A brazil irodalom kánonjába tartoznak-e azok a híres leíró szövegek, melyek feltették Braziliát a világ térképére és látásmódjukkal kialakították azt az ambivalens képet az országról, melynek maradványai és öröksége egészen a mai napig ott kísértene az európai tudatban. Az olasz Vespucchi, a francia Thévet és Léry vagy éppen a német Hans Staden 16–17. századi tudósításai az Új Világról, a burjánzó trópusi természet és a kegyetlen indiánritusok leírásával megalapozták a pokoli édenkert (Paradiso Infernale) kulturális toposzát – melynek továbbélése olyan, a populáris regiszterhez köthető zsánerelemekben is megfigyelhető, mint a *Kannibál Holokauszt* vagy a *Green Inferno*, ez utóbbinak a címében is Vespucchi öt évszázaddal ezelőtt megalkotott kifejezése rezonál. Mindezek részét képezik-e a brazil irodalom történetének vagy sem? Tulajdonképpen ugyanez a kérdés merül fel a koloniális szemléletű portugál szerzők esetében is. Mikortól válik el a kolónia irodalmi termelése az anyaország irodalmától? Mikortól beszélhetünk a portugál irodalomtól független irodalmi térről? Honnantól datálható egy saját identitással rendelkező brazil irodalom?

A kötet a reneszánsz és a gyarmatosítás ideológiájától átítatott koloniális leíró szövegeket (Pero Vaz de Caminha, Pero de Magalhães Gândavo, Gabriel Soares de Sousa) figyelmen kívül hagyva a barokkban lokalizálja a brazil irodalom gyökereit (22). Ahogy arra Coutinho előszava után a könyv első tulajdonképpeni tanulmánya rámutat, a brazil irodalom a barokk égisze alatt született és a barokk szemléletmódja valamilyen szinten egészen a mai napig végigkíséri az irodalmi formák és kifejezés-módok fejlődését (41). Dalma Nascimento szövege (*Baroque Voices in the Primordial Voices of Brazilian Literature: Anchieta, Vieira and Gregório*) kiemeli, hogy az ellentétes minőségek irányába felfokozott érzékenységgel közelítő barokkban érhető tetten a brazil kultúra fentebb már hivatkozott inherens hibriditása, másfelől viszont az olyan barokk szerzőknél, mint az első brazil költőként számontartott Gregório de Matos, tettenérhető a portugál közvetítéssel meggyökerező barokk stílus átalakulása és az európai normától való elkülönböződése. Bár Nascimento szövege közvetle-

nül nem idézi, közelítésmódjában mégis a nemzetközileg is elismert, brazil irodalmár Roberto Schwarz elméletét visszhangozza a „kizökent eszmék” (*idéias fora do lugar*) kérdéséről. Schwarz a klasszikus marxi alap és felépítmény fogalompárból kiindulva arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a periférikus Brazília esetében az alap egy az európai mintáktól radikálisan eltérő társadalmi és gazdasági struktúra, a kívülről importált eszmék szükségszerűen módosulnak, eltorzult formákban érvényesülnek. Az importált irodalmi kódokba tehát mindig beleíródik a különbség, és ez a különbség képezi a brazil irodalom lényegét. Az imitáció, az ismétlés deleuze-iánus módon tehát mindig a különbség produktív elemével valósul meg, ami egészen sajátos dinamikát kölcsönöz a brazil irodalomnak. Visszatérve a barokk jelentőségére, Nascimento az ibériai poétikáktól való elkülönülődés mellett azt is kiemeli, hogy a tárgyalt 17. századi szerzőknél figyelhető meg először, hogy nemcsak a trópusi közeg és az őslakos kultúrák egzotikumára reflektálnak, mint a gyarmati szövegek, hanem kritikai élel mutatják be Brazília formálódó hibrid társadalmát, megalapozva ezzel a nemzet nagy identitásnarratíváját (38).

A második tanulmány az európai felvilágosodás brazil recepcióját és a neoklasszicizmus térnyerésének folyamatát térképezi fel, melynek során kimutatja, milyen sajátos formát öltöttek a 18. század eszmeáramlatai egy velejéig despotikus, trópusi rabszolgatartó társadalomban. Gustavo Bernardo Krause tanulmánya (*Light and Shadow: From Enlightenment to Neoclassicism in Brazil*) tökéletesen példázza Schwarz téziséét az alapépítmény és az importált ideológiák közötti diszkrepanciákról. Mindazonáltal a Brazíliában *Arcadismo* néven átsajátított neoklasszicista esztétika több szempontból is tagadhatatlan jelentőségű a nemzeti irodalom autonómizálódásának történetében. Egyfelől a politikai életben is meglehetősen aktív költők (Cláudio Manuel da Costa, Tomás Antônio Gonzaga, Alvarenga Peixoto) vetik fel és kezdik el egyre lényegretörőbben tematizálni a Portugáliától való függetlenedés kérdését, másfelől a felbuzgó nemzeti öntudattal összhangban egyre nagyobb jelentőséget kezdenek tulajdonítani a brazil kultúra, nyelv és társadalom mássága gondolatának. A neoklasszicista költőgeneráció elgondolásai végül a romantikával teljesedtek ki. A gyarmati státuszból való kiemelkedés és a politikai függetlenedés (1822) után kibontakozó romantika ugyanolyan mély és visszafordíthatatlan változásokat indított meg az irodalomban, mint az európai kontinensen. A romantika a politikailag független nemzet első nagy kulturális áramlata, mely több mint fél évszázadon és három poétikailag markánsan elkülönülő generáción átívelve tulajdonképpen előkészítette az első teljes mértékben autonóm irodalmi tendencia, a *Modernismo* forradalmát. A brazil romantika irodalma bár hatalmas szerepet vállalt a függetlenségért elnyert nemzet identitásának kiépítésében, esztétikailag nem tudta kiszakítani magát az Atlanti-óceán túlsó oldaláról érkező hatások bűvköréből. Ez majd csak az 1920-as évek modernista forradalmának keretei között történik meg. Megfigyelhető azonban egy szükségszerű hangsúlyeltolódás a külső referenciák és kódok tekintetében. A gyarmati státuszból posztkolonális nemzetként kiemelkedő Brazília igyekezett minél inkább eltávolítani magát az anyaországtól,

így a kulturális és irodalmi modelleket a 19. század második harmadától kezdve Portugália helyett Franciaországból importálta (12). Mi sem példázza lényegretörőbben ezt a fókuszváltást, mint a tény, hogy a brazil romantika két első reprezentatív művét – a *Niterói* folyóiratot és Gonçalves de Magalhães verseskötetét – Párizsban adták ki.

Roberto Acízelo de Souza tanulmánya (*Indigenism and the Search for Brazilian Identity: European Influences and National Roots*) a brazil romantika legnagyobb rögeszméjét, az indiánkultuszt vizsgálja. Ahogy azt a kulturális referenciakeretek megváltozásán is megfigyelhettük, a saját identitását kereső új nemzet minél inkább el akarta távolítani magától a gyarmati múltat és önazonosságának alapját az őslakos indián figurájában jelölte ki (71). Az identitáskonstruálás egy szimbolikus cserét és csúsztatást eredményezett, melynek keretei között Brazília mesterségesen leválasztotta magát a portugál gyarmatosítóhatalom szimbolikus testéről és identitásának eredetét a kolonizáció előtti indiánkultúrák olykor meglehetősen naiv módon értelmezett hagyományaiban és a felvilágosodás ideológiájából kölcsönzött *bon sauvage* idealizált alakjában lokalizálta. Bár a vadember idealizálásának eszmeiségét Brazília a francia felvilágosodásból kölcsönözte, túlfűtött indianizmusa mégis sokkal inkább helyi hagyományokon alapult (72). A romantikában megalapozott indianista hagyomány Souza szerint átível a modernista kánonba és egészen a mai napig tetten érhető a brazil irodalomban, sőt az utóbbi évtizedekben az őslakosok már nemcsak az irodalmi érdeklődés tárgyaként, hanem szerzőként is részt vesznek az irodalmi tér dinamikájában (93–94).

A soron következő tanulmány (José Luis Jobim: *The Multifaceted Works of Machado de Assis*) Machado de Assis műveinek és a világirodalomnak a viszonyát értelmezi. Machado de Assis az első olyan brazil szerző, aki nemcsak termékeny párbeszédbe lépett a világirodalommal, de a nemzeti irodalom rezervátumának határait lebontva be is tagozódott annak globális körforgásába. Regényeiben, novelláiban, színdarabjaiban, tárcáiban legnagyobb nemzetközileg is elismert monográfusának értelmezésében egy, a kapitalizmus perifériáján létező trópusi társadalom kerül kritikai elemzésre. A meghökkentően modernista elemekben gazdag brazil realizmus mestereként számontartott szerző nemcsak a modernitás és a gyarmati hagyományok között lebegő sajátos törvényekkel és struktúrákkal rendelkező társadalmi térhez viszonyult kritikusan, de az európai irodalmi tradíciókat is fenntartásokkal kezelte. Meglátásában Brazíliának kritikusan kell viszonyulnia az európai hagyományokhoz és egy középutas megoldást kellene alkalmaznia a teljes elutasítás és a reflektálatlan átsajátítás között (98). Műveiben, ennek fényében, ugyanolyan hangsúllyal jelennek meg univerzális és lokális elemek. A pozitívizmus eszmeiségéből táplálkozó naturalizmusnak szükségszerűen nagy sikere volt abban a Machado de Assis szövegeiben ábrázolt periférikus kultúrában, mely a romantika idealizációs retorikájának kifulladásával a 19. század végére tudatosította lemaradását a modernitás társadalmi és gazdasági projektjében, és azon fáradozott, hogy ezt a lemaradást minél gyorsabban és hatékonyabban ledolgozza. A Párizsból importált natura-

lizmus tudományos jellege gyakorlatilag kikopott az olyan szerzők regényeiből, mint Aluísio de Azevedo, Inglês de Souza és Domingos Olímpio, az antropológiailag kevert rabszolgatartó társadalomban viszont sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak a determinizmus, a klíma és a faji degeneráció kérdései. Ligia Vassallo (*Naturalism in Brazil and its European Connections*) emellett még azt is kiemeli, hogy a francia naturalizmussal ellentétben a regények nemcsak városi terekkel és tematikákkal foglalkoztak, hanem az olyan komoly társadalmi, gazdasági és faji problémákat felvonultató belső területeket is szervesen beépítették a prózába, mint az Amazonas-medence vagy az észak-keleti pusztaságok (118).

A soron következő két fejezet képezi meglátásom szerint a kötet két leggyengébb pontját (Lucia Helena: *Brazilian Modernism and the Modern Art Week: The Influence of the European Twentieth Century Vanguards*, Jorge Fernandes da Silveira: *The Dialogue Between Brazilian and World Poetry in the Twentieth Century*). Az 1920-as években kiteljesedő brazil avantgárd nemcsak a brazil irodalom totális autonómiáját hozta el, de mélységekbe menően tematizálta és újra is értelmezte a brazil irodalom és a világirodalom viszonyát. A *Modernismo* igazi mérőöldkőnek számít nemcsak a brazil irodalom és kultúra történetében, de az európai irodalmakkal való viszony dinamikájában is, éppen ezért a brazil irodalom és a világirodalom viszonyát vizsgáló tanulmánykötetben kiemelt figyelmet érdemelne. Lucia Helena ahelyett, hogy számot vetne a modernisták által kidolgozott és egészen a mai napig érvényes, nagy hatású elméleti modellekkel, leragad az európai avantgárd mozgalmak szisztematikus és kifejezetten tankönyvszerű ismertetésénél, és csak röviden tér ki ezeknek viszonyára a *Modernismo*val. Oswald de Andrade exportirodalom-elmélete említésre sem kerül, a kannibalizmus esztétikáját, mely a modernista forradalom poétikájának alapját képezi, pedig a tanulmány a dadaizmus brazil változataként intézi el pár odavetett mondattal. A méltatlanul mellőzött antropofágia-elmélet pedig jóval több mint a dadaizmus trópusi változata, ahogy azt Helena sugallja. A kannibalizmus összetett irodalmi és kulturális modell, mely megoldást kínál a nemzeti kultúra és az importált kódok több évszázados kérdésére. A modernisták az indián kultúrák szelektív emberevésében találták meg a legmegfelelőbb kulturális narratívát a saját és a másik közötti feszültség feloldására, hiszen a kannibál a rítus logikája szerint nemcsak önmagába emészti az elfogyasztott szubjektum tulajdonságait, de csak azt eszi meg, ami meglátása szerint új, produktív elemekkel gazdagítja szervezetét és identitását. Az antropofágia a modernista fordulat óta a brazil kulturális termelés legmarkánsabb és legtalálóbb metaforája, melynek elméleti hozadéka jóval túlmutat a brazil kultúra horizontján. Mindennek fényében pusztán érintőleges jelenléte a kötetben ugyanolyan komoly hiányosság, mint az antropofágia modelljét továbbgondoló konkrét költészet tárgyalásának elmaradása, melyre a *The Dialogue between Brazilian and World Poetry in the Twentieth Century* című fejezetben kellett volna sort keríteni. A nemzetközi neoavantgárd meghatározó tendenciájaként számontartott konkrét költészet teljesítette be a modernisták célkitűzését és tett komoly kulturális exportcikké egy Brazíliában kikristályosodott

irodalmi áramlatot. A konkrét költészet Brazíliából kisugározva szélesedett igazi nemzetközi mozgalommá. Szisztematikus bemutatása és összetett nemzetközi kapcsolathálójának feltérképezése, melynek szálai São Paulótól egészen Tokióig íveltek, a kötet újabb értelmezhetetlen hiányossága.

És ha már a hiányosságoknál tartunk, a brazil posztmodern kérdéskörét tárgyaló fejezetből (Luiza Lobo: *Post-Modern Brazilian Literature on the World Stage*) szintén csak a nemzetközileg leginkább beágyazott Tropicália-mozgalom bemutatása maradt ki. Bár a '60-as évek végén megalakult csoportosulás sokkal inkább ösztönző művészeti kollektíva volt, mint pusztán irodalmi tendencia, megvoltak a maga irodalmi vetületei. A tropikalista művészek az avantgárd antropofágia-elméletéből inspirálódva olyan karneváli felhangokkal tarkított posztmodern esztétikát működtettek, melyben nemcsak a nemzetközi referenciákat (pop-art, beat) keverték a helyi tradíciókkal (szamba, maracatú), de a magas művészeti kódokat is a populáris regiszterekkel. A nagy hatású ellenkulturális mozgalom a katonai rezsim alatt bontakozott ki és a diktatúra elnyomógépezete sok ellenzéki művészt (Caetano Veloso, Gilberto Gil) emigrációba kényszerített. A Tropicália eklektikus esztétikája így került be először az angolszász, majd a globális kultúra körforgásába. A jazz és a brazil ritmusok elkeveredéséből megszületett bossa nova forradalma (és a brazil futballválogatott sikerei) miatt az '50-es évek végétől a nemzetközi közeg egyre fogékonyabbnak mutatkozott a brazil kultúra irányába, így a Tropicália már ebbe a fokozott érzékenységre illeszkedett bele és tágította tovább annak horizontját.

A 20. század négy, világirodalmi szempontból legrelevánsabb és legelismertebb szerzőjét külön fejezetekben tárgyalja a kötet. Márcia Rios da Silva (Jorge Amado: *The International Projection of the Brazilian Writer*) tanulmánya azt követi végig, hogyan vált Jorge Amado világszinten a legfordítottabb brazil szerzővé, és mi járult hozzá a nemzetközi sikerhez. A brazil Joyce-ként is emlegetett Guimarães Rosa prózájával a kötet szerkesztője, Eduardo F. Coutinho (*Regionalism vs. World Literature in João Guimarães Rosa*) foglalkozik egy nagylélegzetű írásban, melynek központjában a szerző által működtetett plurális episztémológia és az irodalmi nyelv forradalmasítása állnak. A 2018 óta immáron magyar fordításban is elérhető Clarice Lispector-életmű nemzetközi kanonizálódásának folyamatát és általános recepcióját pedig a brazil női irodalom avatott szakértője, Rita Schmidt térképezi fel (*Crossing Borders: Clarice Lispector and the Scene of Transnational Feminist Criticism*). A brazil színház apropójából külön fejezet foglalkozik az angolszász, a francia és a német színpadokon is ugyanolyan nagy sikerrel játszott Nelson Rodrigues drámáival és életpályájával (Beatriz Resende: *The Brazilian Theater in the World: From Modern Dramaturgy to the Contemporary Post-Dramatic Scene*).

Mindent egybevetve a *Brazilian Literature as World Literature* nem teljesíti be maradéktalanul a kötet cím és az előszó által kijelölt célokat. A tanulmányok színvonala nem egyenletes, sokszor a fókusz sem megfelelő, olykor több teret kapnak az egyes európai áramlatok és eszmerendszerek jellemzése, mint annak elemzése, hogy ezek hogyan artikulálódtak a brazil kultúra sajátos terében. Az említett

hiányosságok megbocsájthatatlanok egy olyan kötet esetében, mely a brazil irodalom és a világirodalom dinamikáját hivatott bemutatni. A Brazilian Studies korábban emlegetett térnyerésének köszönhetően a kötetben tárgyalt szerzőkről és korpuszokról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre angolul, így a kötet valójában nem minősül hiánypótlónak sem, főleg ha hozzátesszük, hogy 2001-ben megjelent egy jóval részletesebb és kimerítőbb angol nyelvű brazil irodalomtörténeti kézikönyv is (*Brazil 2001: A Revisionary History of Brazilian Literature and Culture*. Dartmouth: University of Massachusetts, 2001). Mindazonáltal a könyv fő érdeme abban rejlik, hogy egy reprezentatív kötetben megpróbálja szintetizálni és rendszerezni a brazil irodalom és a világirodalom komplex viszonyrendszerét.